

AZ EGYKORI BURGENLANDI ÉS MURAVIDÉKI HATÁRŐR- TELEPÜLÉSEK ETNIKAI TÉRSZERKEZETE NAPJAINKBAN

KARDOS LAURA – BALOGH ANDRÁS

THE ETHNIC STRUCTURES OF FORMER BORDER GUARD AUSTRIAN AND SLOVENIAN
SETTLEMENTS NOWADAYS

The focus of our study is the ethnic structures of some Austrian and Slovenian settlements. This villages had an important function: to protect the west borders of Hungary. After 1920 these Hungarian settlements appertain to Austria or Slovenia, so nowadays they are ethnically multi-coloured. Thanks to the empirical research we could prepare figures about the ethnic structures of this settlements with the help of a software called Quantum GIS. Besides that, we try to present the target areas of our search and their short historical geographical particularities.

The figures plane sign the different ethnic groups on the grounds of families. Our research is a part of a bigger work. In this respect it was irrelevant to sign the other nationalities (e.g.: Croatian), so the figures show only the Hungarian, Slovenian and Austrian families.

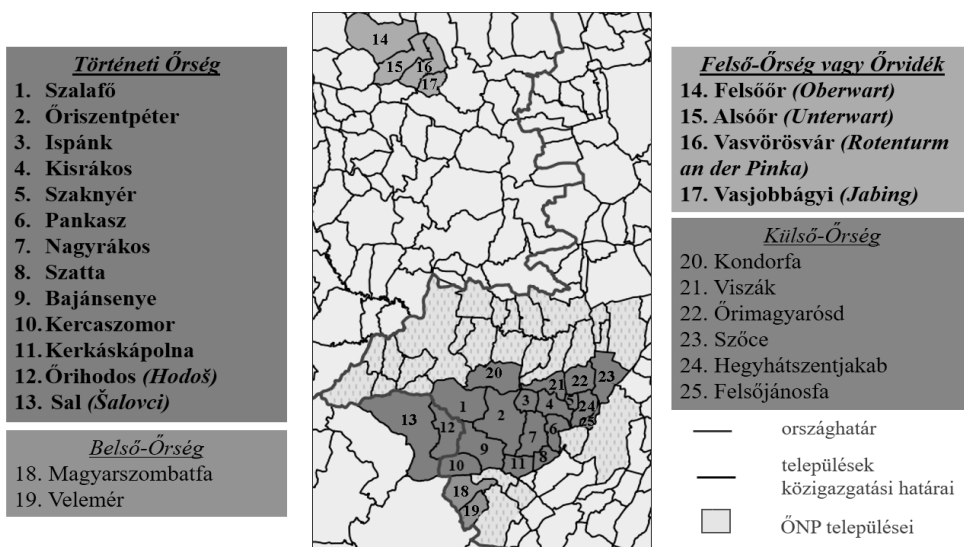
BEVEZETÉS

Tanulmányunkban a honfoglalás után kialakult, napjainkban Ausztria és Szlovénia részét képező egykori határőr-települések etnikai térstruktúráit vizsgáljuk. E települések etnikai összetétele – az idővel eltérő államhoz tartozás következtében – mára jelentős módosulásokon esett át, amelynek eredménye egy több, településenként eltérő arányban jelen lévő nemzeti kisebbség által is alkotott közösség kialakulása lett. A vizsgált területeken empirikus kutatások (kérdőívezés, interjúkészítés) segítségével vált lehetővé az érintett települések etnikai térszerkezeti ábráinak pontos megrajzolása, melynek során elsősorban a magyarság térbeli eloszlására fókuszáltunk. Etnikai térszerkezet alatt az egyes településeken a különböző etnikumok területi eloszlását értjük.

A honfoglalást követően két nagyobb örtelep alakult ki az ország nyugati végein: az egyik a mai köznyelvben és szakirodalomban egyaránt Őrségnek nevezett terület a Zala folyó forrásvidékén, zömében Vas megye délnyugati csücskében, kisebb részben pedig a ma már Szlovénia részét képező Muravidéken elhelyezkedve. Ennek az egykor egy államalakulathoz tartozó tájnak a szlovéniai oldalra került, ám a Történelmi Őrségnek – a magyar oldal településeihez hasonlóan – épp úgy részét képező három falva – Őrihodos (Hodoš), Kapornak (Krpilivnik) és Domonkosfa (Domanjševci) – jelentette az egyik vizsgálati területet. A másik honfoglalás-kori örtelep a Pinka völgyében, Felsőőr (Oberwart) környékén alakult ki, s napjainkban Ausztriához tartozik. E területet Felső-Őrség névvel is illetik, de használják rá az Őrvidék elnevezést is.

Ma már csupán négy olyan – kutatásunk másik célterületét adó – települést foglal magában, amelyek magyar nyelvi sziget formájában fenn tudtak maradni. Ezek Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart), Őrisziget (Siget in der Wart) és Vasjobbágyi (Jabing). A mellékelt ábra a határon túli településeket jelenlegi közigazgatási határaik figyelembe vételével tünteti fel. Ez alapján Őrihodos és Kapornak egy községet alkot Hodoš néven, kérdőíves felmérésünk mindkét egykor önálló települést érintette. A vizsgált Domonkosfa több másik településsel együtt alkotja Sal (Šalovci) községet, míg az osztrák oldalon fekvő Őrisziget ma Vasvörösvár (Rotenturm an der Pinka) településrésze. A felmérés ezekben az esetekben csak Domonkosfára és Őriszigetre terjedt ki (1. ábra).

1. ábra: Az Őrség települései
Figure 1. The settlements of the „Őrség”

Forrás: Beluszky P. (2005) alapján saját szerk.

A kérdőívezéshez szükséges minta összeállításához a népszámlálási adatokból indultunk ki. A felmérések metodikája azonban több problémát is felvetett. Ausztriában „köznyelvet” (Umgangssprache) tudakolnak, azt a nyelvet, amit a válaszadó a leggyakrabban használ, s ami torzító hatású, hiszen a kisebbségben és szórványban élők valószínűleg több alkalommal használják az állam nyelvét a saját anyanyelvüknél. Szlovéniában anyanyelvet és nemzetiséget kérdeznek, ám az adatokat csak községi szinten közlik (BALIZS – BAJMÓCY 2013). 2011-ben mind Ausztriában, mind Szlovéniában áttértek a regiszter alapú összeírásra, így a pontos települési szintű etnikai adatok a

továbbiakban elérhetetlenné váltak (*BALIZS 2014*). A két ország kapcsán meg kell említeni a közigazgatási rendszerek átszervezését is, amelynek során a településeket „községekbe” (Gemeinde, illetve občina) szervezték, s amelyek általában 2-4 (Burgenland), illetve 6–8 települést (Muravidék) foglalnak magukban (*BALIZS – BAJMÓCY 2013*). Ezért a kutatott településeken a települési önkormányzatok komoly segítséget jelentettek a helyi magyar közösségek létszámának, illetve a településen belüli térbeli elhelyezkedésének felmérésében. Mindez azt is jelentette, hogy a kérdőívezés során nem volt lehetőség reprezentatív minta összeállítására, ezért igyekeztünk nagy elemszámú, az alapsokaság 20%-át lefedő mintát összeállítani: a burgenlandi négy településen így összesen 392, a muravidéki három faluban pedig 136 kérdőív kitöltésére került sor. A kérdőívezés során figyeltünk arra, hogy 18 év alattit ne kérdezzünk meg, nagyjából egyenlő legyen a nemek aránya, valamint ügyeltünk a területi lefedettségre is, így minden magyarlakta utcából kerültek ki válaszadók.

A kérdőívben a személyes adatok (életkor, nem, lakhely, legmagasabb iskolai végzettség) után, feltártuk az illető családi kapcsolatrendszerét (betelepült-e vagy régóta itt élő?). Ezután kérdeztünk rá a válaszadók anyanyelvére, szüleik származására, valamint arra, hogy milyen nemzetiségűnek tartják magukat.

1. A BURGENLANDI VOLT HATÁRŐR-TELEPÜLÉSEK ETNIKAI TÉRSZERKE-ZETE

1.1. FELSŐŐR (OBERWART)

A nyugati határvidéket őrző egykori határőr-települések közül ma Felsőőr a legjelentősebb Ausztria területén. Nevét lakói eredeti foglalkozásáról kapta, amely a környékben lévő vasverő helyek védelme volt. A vasőrök 955 után gyepűőrökké váltak. A település eredetileg a jelenlegi helyétől 3 km-re északnyugatra terült el, ám az a IV. (Kun) László, valamint a Németújvári-Kőszegi család harcai közepette elpusztult (*SOMOGYI 2004*). Ma Felsőőr az öt körülvevő térség egyik kiemelkedő központja, a Felsőőri járás székhelye, valamint otthont ad a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület székházának is. A település napjainkban egyre inkább elosztrákosodik, valamint egyre jobban kidomborodik városiasodó jellege, amit jól mutat a város határában található bevásárlóközpont (*1. kép*).

1. kép: Felsőőr (Oberwart) egy teljes mértékben osztrákok által lakott utcája
Picture 1. A street in Felsőőr (Oberwart) where only Austrian people live

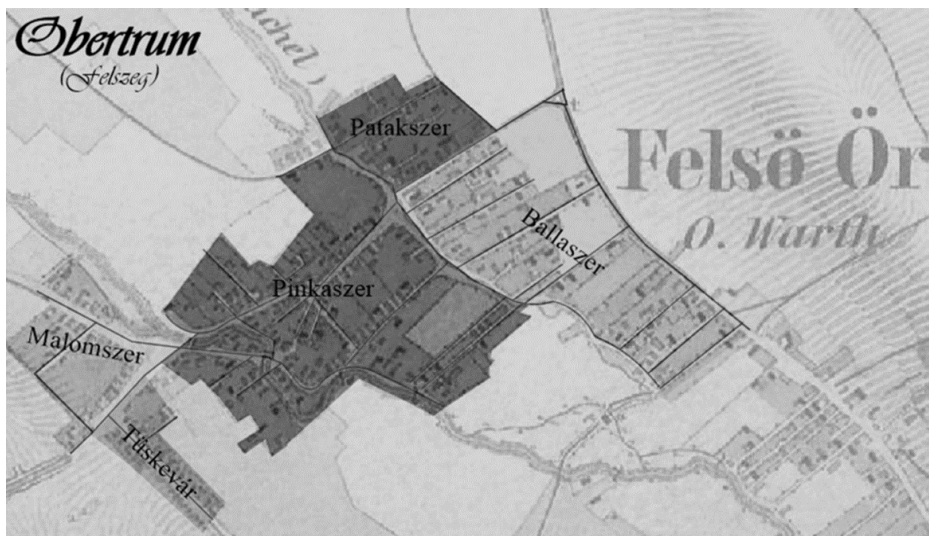
Forrás: Kardos Laura

A település eredendően két nagyobb részre, Felszegre és Alszegre különült, ami lényegében két önálló településmagot jelentett. A közöttük egykor elterülő mocsaras terület fokozatos birtokbavételével, az épületek besűrűsödésével, a 19. század második felétől alakult ki egységes település (BALIZS 2014). Felszeg esetében még ma is öt szer neve ismeretes (2. ábra), Alszeg esetében azonban mára csupán Hetésváros neve maradt fenn.

A szeres vagy szeges településszerkezet Közép-Európában, a dombvidéki (tagolt) területeken elterjedt településforma, amely átmenetet képez a szórvány- és a csoportos települések között. A szerek egymástól elhatárolódó, dombhátakra vagy domboldalakra települt több kisebb házcsoportokból (5-10 db) állnak, és együtt alkotnak egy, közigazgatásilag önálló falut vagy akár várost (BALASSA- ORTUTAY 1979, BALOGH - BAJMÓCY 2011). A Kárpát-medencében általában nem jellemző, hazánkban az Őrségben és a Göcsejben (itt szer helyett szeg néven) gyakori. A szeres formák jellemzőek szlovén és stájer területeken is, valamint Dél-Németországban. A szerek rendszerint eltérő tájakon, de hasonló szervezőerő nyomán alakultak ki (AMBRUS - CSAPÓ 2007). Házaik és birtokaik helyét égetéssel erdőirtással alakították ki. Kezdetben egy-egy őrálló család települt le, létrehozta lakó- és gazdasági épületeit, majd a család gyarapodásával, a földművelés alá vetett területek növekedésével alakultak ki a szerek, melyek nevüket gyakran kapták az odatelepült családkról vagy – ahogy Felsőőr esetében is – földrajzi helyzetük, fekvésük nyomán. Találunk példát arra is, hogy egy-egy jellemző mesterség után nevezték el őket (SCHOPPER 1982, AMBRUS - CSAPÓ 2007).

2. ábra: Felsőőr (Oberwart) Felszeg nevű részének szerei az első katonai felmérésen

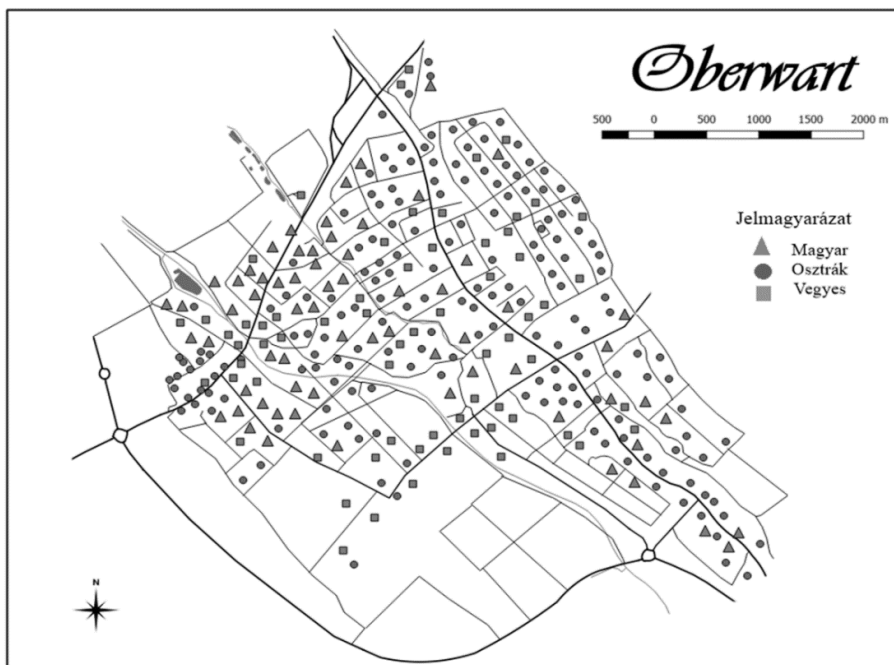
Figure 2. „Szer” of Felszeg in Felsőőr on the map of the first military survey

Forrás: Somogyi L. (2004) alapján saját szerk.

3. ábra: Felsőőr (Oberwart) etnikai térszerkezete 2016-ban

Figure 3. Ethnic structure of Felsőőr (Oberwart) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

Felsőőr az 1800-as években még egyértelműen magyar többségű volt, majd a 20. század első felében már túlsúlyba kerültek a németek (BALIZS 2014). Napjainkban 18% körüli az itt élő magyarok aránya. A település erősen elosztrákosodott, a magyarok elsősorban Felszegen az ún. Malomszer, Pinkaszer és Tüskevár területén élnek (3. ábra).

1.2. ALSÓÓR (UNTERWART)

Történelme hasonló Felsőőréhez, kezdetben ez a település is vaslelőhely volt. Településformájáról még ma is vita folyik. Egyes felfogások szerint útifalu, míg mások szerint szintén szerves település. Annyi bizonyos, hogy a ma élő alsóóri magyarok még mindig emlegetik a Felszeg, Középszeg, Alsószeg településrészeket. A községet (a keleti rész kivételével) védelemre utaló dűlőnevek veszik körül, például: Gát, Mezősorompó, Óvásalatti, Tövispart stb. A rendelkezésre álló iratanyag nem jelzi, hogy Alsóőr hajdan másutt feküdt, így a védelemre utaló dűlőnevek az eredeti őrhelyeket jelölhetik (SOMOGYI 2004).

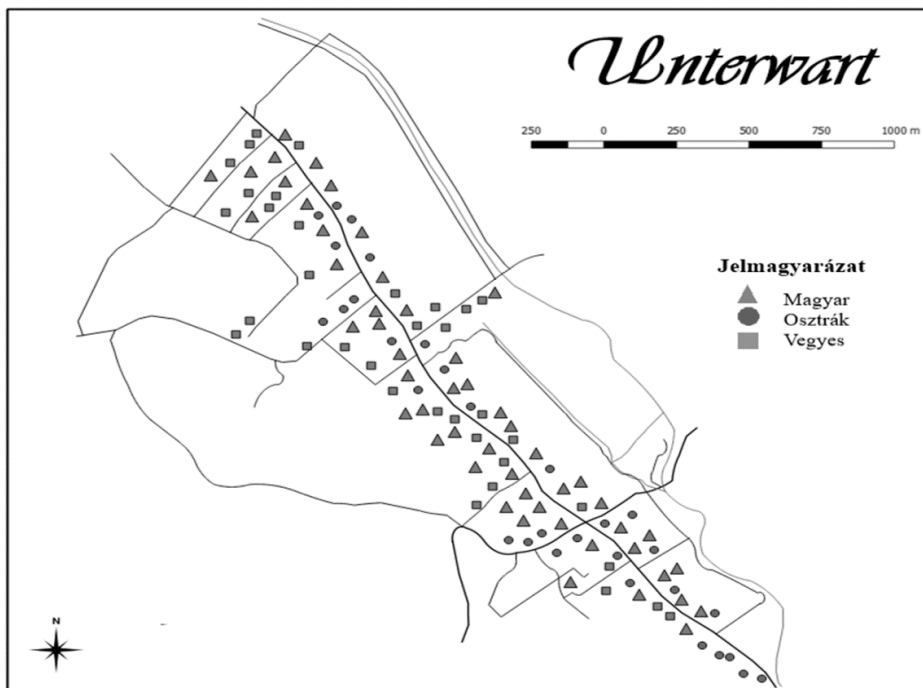
2. kép: Alsóőr (Unterwart) - utcarészlet
Picture 2. Alsóőr (Unterwart) - detail of a street

Forrás: Kardos Laura

Etnikai megoszlását tekintve még ma is a magyar lakosság van többségben, arányuk nagyjából 70% körüli. Eloszlásuk a településen belül egyenletesnek mondható (4. ábra). Alsóőr ma már szinte teljesen egybeépült a szomszédos Vasvörösvárral (Rotenturm an der Pinka).

4. ábra: Alsóór (Unterwart) etnikai térszerkezete 2016-ban
 Figure 4: Ethnic structure of Alsóór (Unterwart) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

1.3. ŐRISZIGET (SIGET IN DER WART)

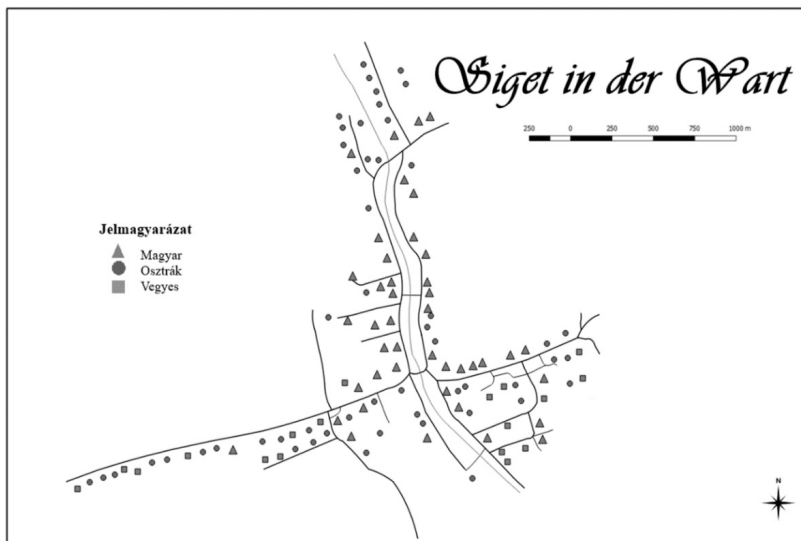
A Szék patak partján fekszik, nevét onnan kapta, hogy egy szigetre épült a mocsaras patak völgyben (www.austriasites.com). Kezdetben jelentősebb lehetett, mint Felsőór, hiszen a 15. századig az oklevelekben gyakrabban fordult elő. A vízfolyás a gyepűelve-védelem nagyon fontos részét képezte. Felsőór csak akkor került előnyös helyzetbe, amikor az őrszolgálat kezdett feleslegessé válni és a gazdálkodás vált fontosabbá (SOMOGYI 2004). A reformáció az 1570-es években terjedt el a településen, lakói az evangélikus egyházhoz csatlakoztak (orvidek.ewk.hu). Jelenleg a falu főterén katolikus és evangélikus templom egyaránt található (3. kép). Őriszigetet 1971-ben csatolták Vasvörösvárhoz (Rotenturm an der Pinka). Alsóórhöz hasonlóan a magyarság aránya ma 70% körül mozog. A magyarság többnyire a település belső, ősi magjában él (5. ábra).

3. kép: Órisziget (*Siget in der Wart*) főtere, ahol katolikus és evangélikus templom egyaránt helyet kapott
Picture 3. The main square of Órisziget (*Siget in der Wart*) where are catholic and lutheran church as well

Forrás: Kardos Laura

5. ábra: Órisziget (*Siget in der Wart*) etnikai térszerkezete 2016-ban
Figure 5. Ethnic structure of Órisziget (*Siget in der Wart*) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

1.4. VASJOBBÁGYI (JABING)

Vasjobbágyi a határmenti harcokban elpusztult, azonban 1327-ben Károly Róbert rendeletére újjáépítették. Története során több uradalomhoz is tartozott (Vasvörösvár, Borostyánkő, Rohonc, Németújvár), de képes volt kiváltságait végig megőrizni. Az oklevelek szerint északi részét magyar kismemesek, déli részét pedig német anyanyelvűek lakták (CSÁNKI 1894). A 2001-es népszámlálás során a településen mindössze 22 ember vallotta magát magyarnak, a kérdőíves terepmunka során pedig csak 7 magyart sikerült megtalálni, így Vasjobbágyi ma már nem tekinthető nyelvi szigetnek (4. kép).

4. kép: Vasjobbágyi (Jabing) – utcarészlet
Picture 4. Vasjobbágyi (Jabing) - detail of a street

Forrás: Kardos Laura

2. A MURAVIDÉKI VOLT HATÁRŐR-TELEPÜLÉSEK ETNIKAI TÉRSZERKEZETE

2.1. ÓRIHODOS (HODOŠ)

A Dolányi-patak partján fekvő, szeres településszerkezetű aprófalu. Felsőszerből és Alsószerből áll. Vasúti összeköttetése van Magyarországgal. Az Őrségen belül Órihodosra – és Kapornakra is – nem csak a kisebb erdők voltak jellemzők, hanem említést érdemlő kisipari és kereskedelmi tevékenység zajlott itt. Az Őrségre jellemző fazekasság a 16. században vert gyökeret. Az Órihodos településnév az egykori őrök, illetve lövők nevét őrzi. (www.hodos.si). Ma már

többségében szlovén ajkúak lakják, a magyarok elszórva találhatók meg itt (6. ábra). Többségében a település középső, illetve északi részén élnek.

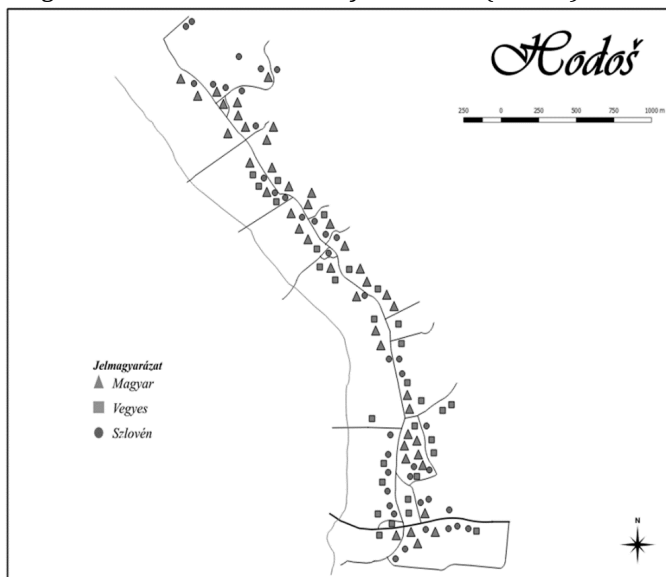
5. kép: Őrihodos (Hodoš) temploma

Picture 5. The church of Őrihodos (Hodoš)

Forrás: Kardos Laura

6. ábra: Őrihodos (Hodoš) etnikai térszerkezete 2016-ban
Figure 6. Ethnic structure of Őrihodos (Hodoš) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

2.2. KAPORNAK (KRPLIVNIK)

Közvetlenül a magyar határ mellett fekvő település, amelynek őrségi eredetét, hagyományait a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és Hodoš-Šalovci Magyar Nemzeti Öngazgatási Közössége kezdeményezésére létrejött néprajzi gyűjtemény fogja át (www.vasivirtualismuzeum.hu). A gyűjteményben mind a három vizsgált településről érkező tárgyi emlékek helyet kaptak. Kézműves és kereskedő tevékenysége számottevő volt. A meredekebb kapornaki partokon szőlőtermesztéssel is foglalkoztak (6. kép).

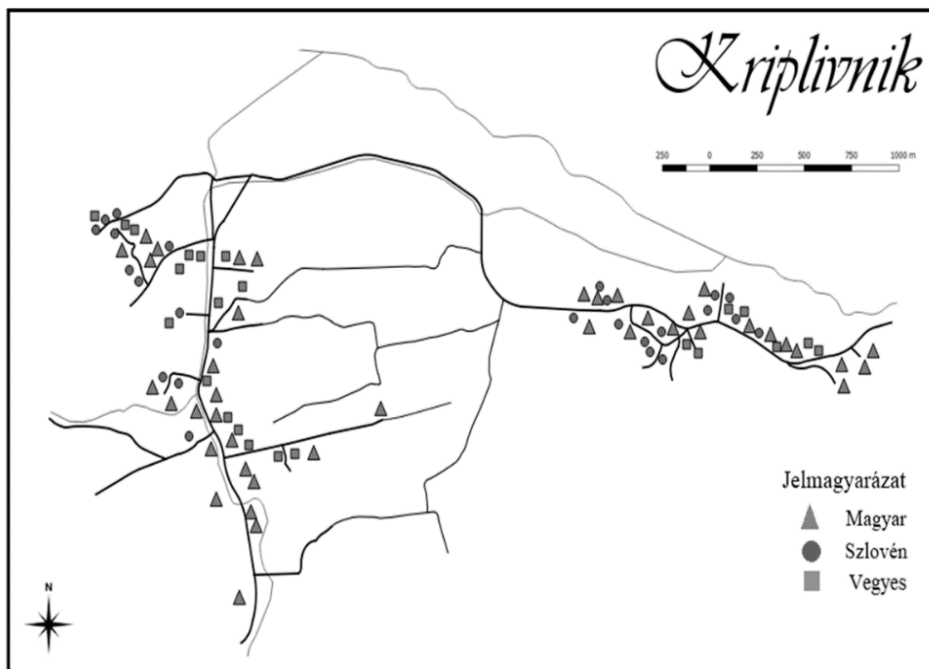
6. kép: Háromnyelvű tábla Kapornak határában
Picture 6. Trilingual table in the border of Kapornak (Krplivnik)

Forrás: Kardos Laura

A település ma két részből áll, az egyik része Domafölde, a másik pedig szintén Kapornak névre hallgat. A magyarok a falu lakosságának mintegy felét teszik ki, a településen elszórtan élnek, nagyobb arányban a kapornaki részen (7. ábra).

7. ábra: Kapornak (Krpilivnik) etnikai térszerkezete 2016-ban
 Figure 7. Ethnic structure of Kapornak (Krpilivnik) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

2.3. DOMONKOSFA (DOMANJŠEVCI)

A ma Domonkosfa részét képező Bükalja az 1800-as évek végéig a Történelmi Őrséghez tartozó önálló település volt. Az 1800-as évek végén először Bükalja és Szomoróc egyesítését tervezték, de mivel nem rendelkeztek megfelelő közigazgatási infrastruktúrával, Bükalját Domonkosfával vonták össze, mintegy fél évszázaddal később pedig Szomorócot Kercával (www.viasanctimartini.eu).

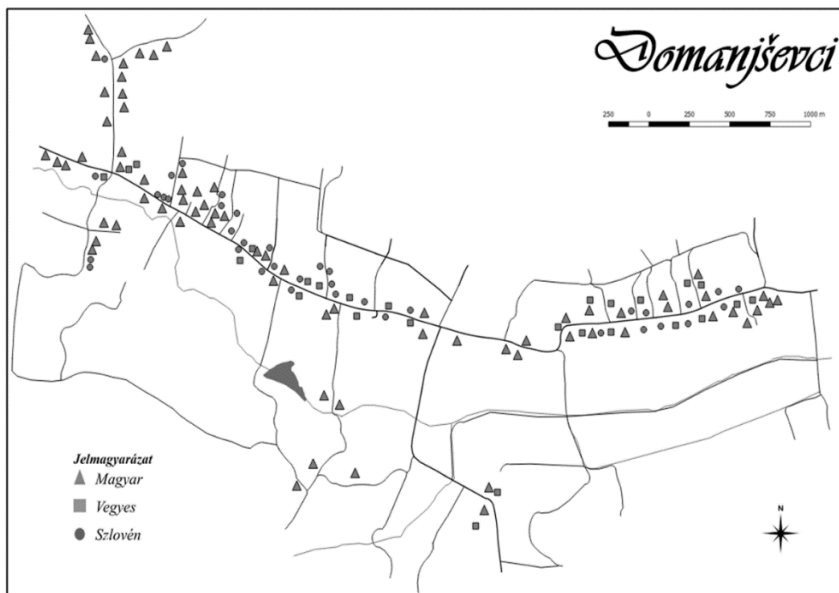
A magyarok aránya itt is 50% körüli, Sal önkormányzatának becslése szerint (amellyel közös községet alkot Domonkosfa) a lakosság több mint 90%-a, ahogy pedig egy helybéli asszony mondta, „itt mindenki magyar”. A magyarok – a lakosság többi részéhez hasonlóan – túlnyomórészt a falun áthaladó „főút” mentén laknak (8. ábra).

7. kép: Domonkosfa (Domanjševci) – utcarészlet
Picture 7. Domonkosfa (Domanjševci) - detail of a street

Forrás: Kardos Laura

8. ábra: Domonkosfa (Domanjševci) etnikai térszerkezete 2016-ban
Figure 8. Ethnic structure of Domonkosfa (Domanjševci) in 2016

Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

ÖSSZEGZÉS

A honfoglalás után kialakult egykori határőr-települések egy része ma már a határ túloldalán fekszik, így etnikai összetételük változatos. Kutatásunk Ausztriában Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart), Órisziget (Siget in der Wart) és Vasjobbágyi (Jabing) településekre terjedt ki, Szlovéniában pedig Órihodos (Hodoš), Kapornak (Krpilivnik) és Domonkosfa (Domanjševci) falvakra. Empirikus kutatások segítségével vált lehetővé az érintett települések etnikai térszerkezeti ábráinak elkészítése, amelyben a Quantum GIS térinformatikai szoftver volt segítségünkre.

A kérdőíves felmérés segítségével viszonylag pontos képet kaphattunk a magyarok lélekszámára és egyes településen belüli részarányára vonatkozóan, valamint lehetővé vált a kutatott települések etnikai térstruktúráinak megrajzolása is. A vizsgált településeken a magyarok aránya Felsőőr esetében a legalacsonyabb (mindössze 18%), míg Alsóőrön a legmagasabb (több mint 70%). A magyarság leginkább szórványként Felsőőr területén él, míg a legtöbb magyarul utca Órisziget és Domonkosfa esetében jellemző. Szintén itt figyelhetők meg leginkább szegregált településrészek, azonban klasszikus etnikai szegregációról egyik esetben sem beszélhetünk. A régebbi településrészekben való tömörülés azonban ma is megfigyelhető.

IRODALOM

- AMBRUS T.–CSAPÓ O.** (2007): Ha a táj szab az életnek teret – a természeti adottságok szerepe a településszerkezet kialakulásában a székely falutízesek és az őrségi szerek példáján. In: Máthé Cs. – Mócsy I. – Urák I. – Zsigmond A. (szerk.): III. Kárpát-medencei Környezet-tudományi Konferencia Tanulmány Kötete. Ábel Kiadó, Cluj-Napoca. pp. 43-50.
- BALASSA I.–ORTUTAY GY.** (1979): Magyar Néprajz– Corvina Kiadó, Budapest. 372 p.
- BALIZS D. – BAJMÓCY P.** (2013): Kvantitatív etnikai földrajzi vizsgálatok a történelmi Vas megye példáján. Területi Statisztika 53 (5). pp. 457-474.
- BALIZS D.** (2014): Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete. Földrajzi Közlemények 138 (4). pp. 306-321.
- BALOGH A.–BAJMÓCY P.** (2011): Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely. 126 p.
- BELUSZKY P.** (2005): Őrség – Vendvidék, Felső-Rába-völgy: Szentgotthárd és környéke. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 207 p.
- CSÁNKI D.** (1894): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. pp. 708-860.

SCHOPPER T. (1982): Órség. Corvina Kiadó, Budapest. 80 p.

SOMOGYI L. (2004): A burgenlandi magyarság. Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Oberschützen. 208 p.

INTERNETES FORRÁSOK

<http://orvidek.ewk.hu/burgenland/>

http://www.austriasites.com/sued-bgld/siget_in_der_wart.htm

<http://www.hodos.si/?lang=hun>

http://www.vasivirtualismuzeum.hu/index.php?option=com_sobi2&sobi2Task=sobi2Details&catid=14&sobi2Id=2&Itemid=60

<http://www.viasanctimartini.eu/telepulesek/domanjevci---domonkosfa>